

ПРАВО ВЛАСНОСТІ ТА ЙОГО ЗАХИСТ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

THE RIGHT OF PROPERTY AND ITS PROTECTION UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Комарницька І.І., д.ю.н., професор,
професор кафедри цивільного права та процесу

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Стаття присвячена дослідженню питання права власності та захисту цього права в умовах воєнного стану. Проаналізовано основні законодавчі положення що стосуються даної правової сфери. Було окреслено основні норми, що регулюють забезпечення права власності. Визначено та розкрито загальні положення захисту права власності під час воєнного стану та воєнних дій, а також огляд та аналіз практик, присвячених пошуку ефективних шляхів щодо захисту та відновленню порушених прав власності. Здійснено дослідження принципу непорушності права власності, обґрунтовано необхідність дотримання його у процесі визначення меж втручання під час бойових дій. Це надає можливості визначити проблеми захисту прав власності, визначити положення та виокремити власне ті, що регламентують захист прав власності в сучасних умовах воєнного стану в Україні. Вказано, що об'єктом захисту в умовах воєнного стану є не лише право власності, але і законні інтереси власників. За таких обставин актуальним стає питання щодо необхідності створення правового механізму здійснення виняткових заходів з огляду на закріплення в чинному законодавстві України принципу непорушності прав власності. Важливою складовою цього принципу є саме неприпустимість позбавлення власника його майна або протиправного обмеження щодо володіння майном.

Також увага приділяється розгляду ефективного способу захисту прав власності в умовах воєнного стану, а саме відшкодування завданої шкоди особам, чие майно постраждало у наслідок воєнних дій. Окреслено низку питань, що пов'язані з реалізацією цього способу захисту майна.

Аналіз прийнятих на даний час нормативно-правових актів, що покликані забезпечити правове регулювання застосування певних примусових заходів обмеження, дозволяє зробити висновок про необхідність більш точного визначення меж допустимого втручання у право власників, як з боку держави, так і, інших осіб. За результатами дослідження, що було проведено і, за для вдосконалення будь-яких розходжень у правових підходах запропоновано, шляхи врегулювання питання відшкодування шкоди власникам майна, подальшого розроблення найбільш ефективних механізмів захисту прав власності, що завдані воєнними діями у окремому законодавчому акті та національному праві загалом.

Ключові слова: воєнний стан, захист майнових цивільних прав, право власності, відшкодування шкоди, шкода завдана воєнними діями, цивільне право, примусове відчуження, вилучення майна.

The article is devoted to the study of the issue of property rights and their protection in martial law. The main legislative provisions relating to this legal sphere are analyzed. The main norms regulating the provision of property rights are outlined. The general provisions for the protection of property rights during martial law and military operations are determined and disclosed, as well as a review and analysis of practices devoted to finding effective ways to protect and restore violated property rights. The principle of the inviolability of property rights is studied, the need to observe it in the process of determining the limits of intervention during military operations is substantiated. This provides an opportunity to identify problems of protecting property rights, determine provisions and distinguish those that regulate the protection of property rights in modern conditions of martial law in Ukraine. It is indicated that the object of protection in martial law is not only property rights, but also the legitimate interests of owners. Under such circumstances, the question of the need to create a legal mechanism for implementing exceptional measures becomes relevant in view of the consolidation in the current legislation of Ukraine of the principle of the inviolability of property rights. An important component of this principle is the inadmissibility of depriving the owner of his property or unlawful restriction on the possession of property.

Attention is also paid to the consideration of an effective method of protecting property rights in conditions of martial law, namely, compensation for damage to persons whose property was damaged as a result of military actions. A number of issues related to the implementation of this method of protecting property are outlined.

Analysis of currently adopted regulatory legal acts designed to ensure legal regulation of the application of certain coercive measures of restriction allows us to conclude that it is necessary to more precisely define the limits of permissible interference with the rights of owners, both by the state and other persons. According to the results of the study that was conducted and, in order to improve any differences in legal approaches, ways of resolving the issue of compensation for damage to property owners, further development of the most effective mechanisms for protecting property rights caused by military actions in a separate legislative act and national law in general are proposed.

Key words: martial law, protection of civil property rights, property rights, compensation for damage, damage caused by military actions, civil law, forced alienation, seizure of property.

Актуальність дослідження. Військовий стан, що проголошений у країні став потужним викликом для України. Він поставив нові складні завдання, перед українською державністю, викликавши потребу перегляду багатьох питань й проблем різного рівня, зокрема, починаючи від базового захисту прав на життя і свободу, недоторканих фізичних осіб, їх права власності, що обмежуються, стану потерпілих від воєнних дій.

Перегляд та пошук нових підходів не могли пройти повз цивільних відносин та цивільного права, що покликані здійснювати правове регулювання в умовах війни. На сьогодні проблеми реалізації права власності під час дії воєнного стану, як правового режиму та певних обмежень у зв'язку із наявністю такого даного режиму є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання прав власності, в умовах воєнного стану, розглядали

у своїх працях Брагинський М. І., Дзера О. В., Каракаш І. І., Шевченко Я. М., Харченко О. С. та інші.

Однак, необхідно звернути увагу на те, що науковці вивчали фрагментарно питання права власності в умовах воєнного стану. Тому актуальним лишається питання чіткого аналізу положень національного законодавства щодо відносин власності в умовах воєнного стану в країні.

Метою статті є аналіз права власності та його захисту в умовах воєнного стану, розкриття його характеристик.

Виклад основного матеріалу. В суспільному й особистому житті громадян особливе місце займає власність. Кожна людина практично протягом усього свого життя стикається із проблемами пов'язаними з майном. Адже, власність – це основою забезпечення розвитку економіки країни й гарантією існування суспільства.

Захист прав власності, незалежно від встановлення особливого правового режиму, здійснюється у різних галузях права – міжнародному, конституційному, процесуальному, цивільному, кримінальному, кримінально-процесуальному тощо. Враховуючи обмежений обсяг дослідження, пропонується розглянути цивільний захист права власності в умовах воєнного стану.

Закріплення принципу непорушності права власності у всіх основних вітчизняних та міжнародних правових джерелах є незаперечним, цінним та обґрунтованим, адже захищеність власника майна від посягань є найважливішою ознакою держави. За даних умов позбавлення власника права на його майно, навіть якщо це може допускатися у виняткових ситуаціях і на законних підставах, зокрема як примусове відчуження, не змінює змісту, тобто це є втручанням у право особи на володіння власним майном. У разі виникнення певних обставин, за яких дане втручання допускається, стає необхідним діяти відповідно до законності та виправданості, розумності втручання, тобто необхідно констатувати певну наявність встановлених виняткових умов та визначити ступінь даного втручання, що повинно бути пропорційним до суспільної необхідності. Такі орієнтири є пріоритетними в міжнародній практиці, зокрема в основах міжнародного законодавства з прав людини.

Цивільним Кодексом України та його нормативно-правовими актами передбачено, що права та свободи особи є невід'ємною частиною існування, і тому, вимагають захисту при порушенні їх [1]. Згідно Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це правовий особливий режим, що вводиться в країні або в її окремих місцевостях при збройній агресії або загрози нападу, небезпеки державній незалежності країни, територіальній цілісності. Також передбачається надання відповідним органам державної влади, органам місцевого самоврядування, військовому командуванню чи військовим адміністраціям повноважень, що необхідні для відвернення загроз, відсічі збройного нападу, усунення загроз безпеці державній незалежності та забезпечення національної безпеки, територіальній цілісності України, а також зумовлене загрозою тимчасове обмеження конституційних прав та свобод людини й громадянина, прав й законних інтересів юридичних осіб із визначенням строку дії таких обмежень [2]. Зважаючи на дані обставини завданням держави стає забезпечення прав й свобод громадян та набуває особливого значення в період дії особливих правових режимів, тобто при виникненні надзвичайних ситуацій, коли усталене функціонування держави та суспільства внаслідок різних причин стає неможливим, особливо в умовах введення воєнного стану у країні [3, с. 222].

Якщо розглянути ведення воєнного стану з цивільно-правової позиції потрібно розглянути питання обмеження майнових прав особи, а саме право власності. Відповідно до ч. 1 ст. 316 Цивільного кодексу України визначається право власності, згідно якого це є правом особи на майно або річ, яке ця особа здійснює відповідно до закону по своїй волі, незалежно від волі інших [1].

Конституція України ст. 41 визначає, що «ніхто не може бути позбавлений прав власності. Право власності є непорушним. Відчуження об'єктів права власності може бути застосоване як виняток з мотивів державної чи суспільної необхідності, на підставі і у порядку, встановленого законом, та за умов попереднього та повного відшкодування їх вартості. Відчуження даних об'єктів з повним відшкодуванням їх вартості здійснюється лише в умовах воєнного або надзвичайного стану» [4].

Воєнний стан не є винятком, адже запровадження його порушує права громадянина та обмежує його свободу. Це є підставою для виникнення інших, нових цивільних правовідносин, адже завдається шкода майну особи та неможливість виконання юридичними чи фізичними особами зобов'язань, що в них виникають.

Сучасні події, що відбуваються в Україні пов'язані з тим, що в країні діє воєнний стан, запроваджений Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 у зв'язку із розпочатою повномасштабною війною проти України. У ст. 8 цього закону України «Про правовий режим воєнного стану» одним із основних заходів режиму воєнного стану є право примусового відчуження майна громадян чи громадських організацій, що перебуває у приватній чи комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, господарських об'єднань для потреб необхідних потреб держави в умовах режиму воєнного стану в встановленому законодавчому порядку та формалізувати порядок документами відповідно встановленого зразка [2]. Порядок вирішення цих питань врегульований іншим законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [5]. Цей закон розкриває механізм відшкодування у залежності від того, про яке майно йдеться:

1) у випадку примусового відчуження майна приватної чи комунальної власності в умовах воєнного стану – це попереднє повне відшкодування вартості майна. У разі відсутності такого відшкодування майно відчужується із повним відшкодуванням вартості цього майна;

2) у разі вилучення майна, що належить державним підприємствам, державним господарським об'єднанням, господарського відання чи оперативного управління персонально визначеним державним майном, то його вартість не відшкодовується.

Згідно до закону, вилучення майна без відшкодування вартості підлягає тільки державне майно, а відчуження використовується як виняток із загальних прав приватної та комунальної власності, за умови попереднього чи у подальшому повного відшкодування вартості майна.

Отже, створення механізму одержання компенсації чи відшкодування у разі пошкодження чи знищення майна фізичної чи юридичної особи, обмеження доступу у зв'язку із розміщенням майна на тимчасово окупованій території або на лінії ведення бойових дій зумовлюється умовами воєнного стану та правового режиму цього стану, оскільки встановлені способи захисту права власності не працюють.

Необхідно звернути увагу на постанову КМ України від 18.12.2013 р. № 947, поточна редакція від 11.03.2022 р. «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації» [6]. Виникає потреба уточнення. Порядок (п. 1) впроваджує механізм надання та визначення розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої військовою збройною агресією. У п. 2 роз'яснюється, що постраждалими визнаються ті особи житлові будинки (квартири), яких пошкоджено або зруйновано. А в п. 3 закріплюється правило виплати грошової компенсації у разі руйнації майна. Дія Порядку поширюється виключно на житлові будинки чи квартири, тобто охоплює поняття «житло».

Вказаний механізм надає можливість власнику пошкодженого чи зруйнованого майна отримати компенсацію, але не передбачає отримання відшкодування у повному обсязі. Відомо, що компенсація надається зьявномуку у визначеному розмірі як матеріальна підтримка з державного чи неурядового бюджету. Натомість, відшкодування шкоди – це кошти, які стягуються з винної особи, що завдала ці збитки. За правилами, відповідачами у справах про відновлення порушених прав є держави у разі ратифікації Європейської конвенції з прав людини та Протоколів до неї, які не забезпечили дотримання прав людини.

У разі випадків руйнації, знищення, пограбування чи примусового вилучення виникає питання щодо оцінки майна та доказів, при цьому може йти мова про відшкодування збитків й інші способи відшкодування шкоди, відповідності до цивільного законодавства, адже, розмір відшкодування збільшується. В цьому випадку постає питання щодо збору потрібної інформації, доказів, проведення оцінки зруйнованого або пошкодженого майна, визначення розміру збитків, визначення порушень прав власності. Питання компенсації та реституції майна передбачені у законодавстві інших держав. Варто зауважити, що такий підхід не протирічить міжнародній практиці відшкодування збитків, що завдані війсьними діями.

Примусове відчуження під час воєнного стану об'єктів права власності можливо застосувати лише як виняток, на підставі й в порядку, встановленого законом, та за умови попереднього та повного відшкодування вартості. Примусове відчуження приватних об'єктів з повним відшкодуванням вартості допускається в умовах воєнного стану. Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» визначає певний порядок даного відчуження [7]. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України про оптимізацію деяких питань примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану», розширює перелік варіантів необхідності примусового відчуження чи вилучення майна осіб, що використовується або може використовуватися щодо забезпечення діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу і, існує ризик перери-

вання його функціонування при перебуванні даного майна на території територіальної одиниці, до якої існує загроза її тимчасової окупації й межі якої розташовані на відстані не більш ніж 30 кілометрів від ведення воєнних дій або від тимчасово окупованої території» [8].

Це є поштовхом для законотворчої роботи щодо внесення змін до законодавства України в тому числі і до низки статей Цивільного кодексу України, щодо регулювання правовідносин регулювання захисту права власності.

Висновки. Право власності в умовах воєнного стану має обмежений характер, адже, існує тимчасовий режим із введенням якого деякі права осіб зазнають обмежень, і не можуть повноцінно здійснюватися. Із введенням на

території країни режиму воєнного стану може на певних територіях, вживатися ряд заходів, серед яких є можливість примусового відчуження майна чи вилучення майна. Наявна неврегульованість переліку майна, що може бути примусово відчужене чи вилучене. Наявна закріплена законодавством можливість примусового відчуження має здійснюватися із попереднім відшкодуванням вартості майна або якщо не було попереднього відшкодування вартості майна, має відбуватися виплата компенсації, однак, компенсація можлива лише після закінчення режиму воєнного стану. Законом передбачено повернення збереженого майна лише після скасування правового режиму воєнного стану, що було відчужено.

Підсумовуючи можна зазначити, що право власності на майно під час воєнного стану має обмеженість й реалізація власником прав на території України не завжди є можливою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України від 16. 01. 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 12.11.2024).
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12. 05. 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення 14.11.2024).
3. Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія : Юридична.* 2015. Вип. 2. С. 222–230.
4. Конституція України від 28. 06. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 12.11.2024).
5. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17 травня 2012 року № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>. (дата звернення:15.11.2024).
6. Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2013 р. № 947. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF#Text>. (дата звернення:10.11.2024).
7. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного ч надзвичайного стану: Закон України від 17.05.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення 14.11.2024).
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації деяких питань примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану: Закон України від 06.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2561-20#Text> (дата звернення 16.11.2024).